

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 3 / 95-108
Pregledni naučni rad
UDK: 343.846

UTICAJ TRETMANA NA DONOŠENJE ODLUKE SUDA O USLOVNOM OTPUSTU*

Nikola Vujičić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Uslovni otpust je tema koja poslednjih godina zavređuje posebnu pažnju naučne i stručne javnosti, pri čemu je za njegovo razumevanje, pored poznavanja pravnih aspekata, neophodno dobro sagledati tretman osuđenih lica, kojom temom se bavi autor u ovom radu. Nakon uvodnih napomena, u prvom delu rada je ukazano na normativni aspekt uslovnog otpusta, sa posebnim osvrtom na odredbe Krivičnog zakonika, Zakona o izvršenju krivičnih sankcija i Pravilnika o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica. U drugom delu rada, kritički su sagledani rezultati istraživanja koje je u toku 2016. godine sproveo Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, uz podršku Misije OEBS u Srbiji, a koji se tiču uticaja tretmana na donošenje odluke suda o uslovnom otpustu - primarna i naknadna klasifikacija osuđenih lica, korišćenje proširenih prava i pogodnosti, radno angažovanje i disciplinsko kažnjavanje uslovno otpuštenih lica.

KLJUČNE REČI: uslovni otpust / zakonodavstvo / tretman / istraživanje / praksa

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: nikola.vujicic.law@gmail.com

UVOD

Savremena krivična zakonodavstva danas bi teško mogla biti zamišljena bez postojanja instituta uslovnog otpusta. Međutim, potpuno prihvatanje ideja progresivnog sistema, preciznije ideja čiji se koreni vezuju sa Makonokijev bodovni sistem (Ignjatović, 2016: 177) čini se da u praksi nije nastupilo do današnjih dana. Iako se zatvorska kazna dugo smatrala pravednim odgovorom i najboljim upozorenjem prestupniku da prestane da čini krivična dela (*što ona nesporno, za ona teža krivična dela, i danas jeste*) postoje jaki argumenti u korist ranijeg otpuštanja osuđenika, budući da ono predstavlja značajan mehanizam kojim se utiče na promenu kriminalnog obrasca ponašanja prestupnika (Stevanović, Z. 2016: 428).

Poslednjih godina, ova tema izaziva posebnu pažnju u domaćoj naučnoj i stručnoj javnosti, naročito imajući u vidu činjenicu da je institut uslovnog otpusta, u jednom periodu svoje primene u praksi, predstavljao nedostižan cilj za osuđenika koji je izdržavao zatvorsku kaznu u nekoj od kazneno-popravnih ustanova u Republici Srbiji. Na ovom mestu, može se postaviti pitanje - nije li ovakva praksa sudova u suprotnosti sa osnovnim postavkama krivičnog zakonodavstva, odnosno načelom humanosti?¹ "Teret" nedovoljne primene uslovnog otpusta u praksi, zajednički su podelili sudovi, tužilaštva i kazneno-popravne ustanove. Drugim rečima, nerazumevanje ovog instituta, u praksi je dovelo da svojevrsnog "ponovnog suđenja" već osuđenog lica (Stevanović, I., Vujičić, 2017: 114).

Za razumevanje uslovnog otpusta, važno je uočavanje činjenice da složena priroda uslovnog otpusta, zbog svoje čvrste funkcionalne povezanosti sa kaznom zatvora, a time i sa krupnim pitanjima koncepta kažnjavanja, svrhe kažnjavanja, kaznene politike, čini da uslovni otpust zadržavajući istu normativnu osnovu, često značajno menja svoju svrhu, a posledično tome menja i svoj uticaj na ostvarenje svrhe kažnjavanja i ishoda kaznene politike.² Iako uslovno otpuštanje osuđenih lica predstavlja opšte prihvaćeni institut sa dugom tradicijom, brojna sporna pitanja i polemice i dalje prate i zakonodavna rešenja i praksu uslovnog otpuštanja (Soković, 2014: 35). Nasuprot pobornicima šire primene ovog instituta, opstaje i argumentacija o opravdanosti ukidanja ranijeg uslovnog otpuštanja, pri čemu se u prvi plan ističe da je on nelogičan, kontraproduktivan, nepravedan u odnosu na

¹ Na ovo načelo, u našoj literaturi posebno ukazuje Z. Stojanović, koji se zalaže za jedan humaniji pristup u krivičnom zakonodavstvu, odnosno za što potpuniji primenu principa *ultima ratio* u ovoj materiji. Vid. npr. Stojanović, 2015: 25-26. Slično tome, J. Čirić daje retrospektivu ideje praštanja, odnosno na jedan originalan način je povezuje sa kaznom zatvora, zaključujući da je u procesu individualizacije kazne podjednako važno, ne samo kažnjavanje, već i praštanje (Čirić, 2016: 37).

² O ovom pitanju, slično se izjašnjava i M. Škulić, koji navodi da složenost pravne prirode uslovnog otpusta proističe iz toga što ovaj institut sa jedne strane ima penološku komponentu i svodi se na mehanizam odgovarajućeg "nagrađivanja" osuđenika, dok sa druge strane, po svom efektu praktično menja pravnosnažnu i izvršnu odluku suda o dužini kazne (Škulić, 2016: 365).

žrtvu krivičnog dela³, te da potencijalno ugrožava sigurnost građana (Soković, 2016: 388).

Sve ove, ukratko navedene dileme, poslužile su kao osnov da u toku 2016. godine, u organizaciji Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja i Misije OEBS u Srbiji, bude sprovedeno istraživanje o primeni instituta uslovnog otpusta od strane sudova u Republici Srbiji, u periodu od 2011. do 2015. godine. Imajuću u vidu napred izneto, u radu će biti ukazano na osnovne nalaze istraživanja, u pogledu primene tretmana i njegovog uticaja na pozitivan ishod prilikom donošenja odluke suda povodom podnete molbe za uslovni otpust.

1. OSVRT NA ZAKONODAVNI OKVIR

Institut uslovnog otpusta, u osnovi je regulisan odredbama materijalnog krivičnog prava, odnosno odredbama čl. 46. i 47. Krivičnog zakonika (u nastavku: KZ).⁴ Pored KZ, za primenu uslovnog otpusta u praksi, od značaja su i sledeći propisi: Zakonik o krivičnom postupku (u nastavku: ZKP)⁵ i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (u nastavku: ZIKS)⁶. I nakon poslednjih izmena KZ, pravna regulativa u Republici Srbiji poznaje samo uslovno otpuštanje putem suda, što je u potpunosti u skladu sa zaštitom ljudskih prava i osnovnih sloboda (Pavlović, 2016: 444). Iako zakonodavac, na sreću, nije podlegao pojedinim pritiscima da o ovom pravu osuđenika odlučuje komisija (organ uprave) čini se da izmene u ovoj materiji, iako nedovoljne, u svojim određenim delovima ipak predstavljaju napredak kada je reč o mogućnosti za širu primenu u praksi (Stevanović, I., Vujičić, 2017: 116).

Kada je reč o praksi i uticaju tretmana na donošenje odluke, od posebne važnosti je odredba čl. 46. st. 1 KZ, kojom je propisano da će sud osuđenog koji je izdržao dve trećine kazne zatvora uslovno otpustiti sa izdržavanja kazne, ako se u toku

³ Poslednja u nizu, bićemo slobodni da navedemo - negativnih tendencija koje se pojavljuju u javnosti (česte polemike su i u okvirima Narodne skupštine RS), jeste narodna inicijativa za uvođenje doživotnog zatvora za ubistvo deteta, maloletnika ili bremenite žene. Neulazeći u polemiku oko opravdanosti uvođenja doživotnog zatvora, u kontekstu teme ovog rada, trebalo bi vrlo jasno kritikovati ideju da se onemoguću primena instituta uslovnog otpusta na učinioce ovih krivičnih dela. Sve su veći izgledi da se, u ovom slučaju, žrtva krivičnog dela, ali i njena porodica, koriste u dnevno-političke svrhe. Apsurd je veći, utoliko pre što se iznose podaci koji su, u najmanju ruku neistiniti, a koji se tiču primene uslovnog otpusta u praksi i izjava po kojima najveći broj osuđenika koji su osuđeni na dugotrajne kazne zatvora, po automatizmu, nakon 2/3 izdržane zatvorske kazne, dobijaju uslovni otpust, te da bi to trebalo sprečiti. Svakako, javnost bi trebalo da bude upoznata sa tim da i one zemlje koje predviđaju kaznu doživotnog zatvora za pojedina krivična dela, poput Nemačke, i u odnosu na takve učinioce dozvoljavaju primenu uslovnog otpusta. Up. Vujičić, N. (2017) The conditional release: Implementation in Court Practice and Media Reporting in the Republic of Serbia in the period from 2011 to 2015. U: Stevanović, I. & Pavićević, O. (ur.) *Pravosuđe i mediji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 281-294.

⁴ Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2015 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016

⁵ Zakonik o krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

⁶ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, br. 55/2014.

izdržavanja kazne tako popravio da se može sa osnovom očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a naročito da do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne učini novo krivično delo (*mandatorni uslovni otpust*). U nastavku odredbe, zakonodavac nalaže sudu da ocenu o ispunjenosti uslova, bazira na sledećim okolnostima:

- *vladanje osuđenog za vreme izdržavanja kazne* (svodi se na ponašanje osuđenika, o čemu sud saznanja dobija posredno, preko izveštaja koji dostavlja služba za tretman u okviru ustanove u kojoj se osuđenik - podnosilac molbe nalazi u trenutku podnošenja molbe);
- *izvršavanje radnih obaveza, s obzirom na radnu sposobnost osuđenika* (tako, na primer, pojedine kategorije lica - stara lica, trudnice, osobe sa invaliditetom, ne mogu biti diskriminisane ukoliko nisu bile radno angažovane, bez obzira na činjenicu da se radna angažovanost od nastanka ovog instituta uzima u obzir kao jedan od najvažnijih kriterijuma prilikom donošenja odluke o uslovnom otpustu);
- *druge okolnosti koje ukazuju da osuđeni dok traje uslovni otpust neće izvršiti novo krivično delo* (do poslednjih izmena KZ, ovaj uslov je bio znatno strože postavljen, u smislu da je bilo potrebno utvrditi da je u odnosu na osuđeno lice "postignuta svrha kažnjavanja").
- Zakonodavac postavlja i svojevrsnu zabranu, budući da se ne može uslovno otpustiti osuđeni koji je tokom izdržavanja kazne dva puta kažnjavan za *teže disciplinske prestupe* i kome su *oduzete dodeljene pogodnosti*.⁷

Dakle, sud svoju ocenu bazira pre svega na izveštaju koji dostavlja kaznenopoppravna ustanova u kojoj osuđenik izdržava kaznu zatvora. Čini se da se vladanje osuđenog, izvršavanje radnih obaveza i druge okolnosti, najlakše mogu sagledati kroz (proširena) prava i pogodnosti koje je osuđeni, do momenta podnošenja molbe, koristio. U tom pogledu, zavodi bi prilikom sastavljanja izveštaja, pored napomena o radnoj angažovanosti, vladanju, te podacima o disciplinskoj kažnjavanosti, trebalo da dostave sudu podatak o korišćenim pogodnostima iz čl. 129 ZIKS, odnosno eventualnim razlozima zbog kojih su oduzete pogodnosti (npr. izvršen disciplinski prestup, reklasifikacija u lošiju tretmansku grupu i sl.).

Pogodnosti iz čl. 129 ZIKS su podeljene u dve grupe, u zavisnosti od činjenice da li je reč o pogodnostima koje se koriste unutar zavoda, odnosno o onim koje osuđeni koristi izvan zavoda. U tom smislu, odredbom čl. 129 st. 1 ZIKS, propisane su sledeće pogodnosti: (1) prošireno pravo na prijem paketa; (2) prošireno pravo na broj poseta; (3) prošireno pravo na krug lica koja mogu posetiti osuđenog (dalji srodnici, prijatelji i drugi); (4) prošireno pravo na prijem poseta bez nadzora u prostorijama za posete; (5) prošireno pravo na prijem poseta u posebnim prostorijama; (6)

⁷ Detaljnije o zakonodavnom okviru, odnosno o vrstama uslovnog otpusta u nas, opozivu i osobenostima uslovnog otpusta u pogledu kazne maloletničkog zatvora, detaljnije vid. Stevanović, I, Vujičić, N. (2017) Uslovni otpust - norma, praksa i mere unapređenja. U: Bejatović, S. (ur.) *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle) - krivičnopravni aspekti*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, str. 115-119.

prošireno pravo na prijem poseta izvan zavoda i (7) prošireno pravo na pogodniji smeštaj. Upravnik zavoda ove pogodnosti može dodeliti osuđenom koji se posebno dobro vlada i zalaže i ostvaruje napredak u donetom programu postupanja. Pod navedenim uslovima, upravnik zavoda može dodeliti i sledeće pogodnosti vanzavodskog tipa: (1) slobodan izlazak u grad; (2) posetu porodici i srodnicima o vikendu i praznicima; (3) nagradno odsustvo iz zavoda do sedam dana u toku godine i (4) korišćenje godišnjeg odmora izvan zavoda (čl. 129 st. 2 ZIKS). Iz posebno opravdanih razloga (*u praksi su to najčešće smrt lica sa kojim je osuđeni u bračnoj, vanbračnoj ili kakvoj drugoj zajednici života, potom polaganje ispita, ukoliko je osuđeni u statusu studenta itd.*) osuđenom može biti odobren i vanredni izlazak ili odsustvo iz zavoda do sedam dana (čl. 129 st. 3 ZIKS).

Odluke o dodeljivanju / oduzimanju dodeljenih pogodnosti, upravnik zavoda donosi na obrazložen predlog stručnog tima, u skladu sa propisom koji uređuje tretman, program postupanja, razvrstavanje i naknadno razvrstavanje osuđenih lica (čl. 129 st. 3 ZIKS). U tom pogledu, od velikog značaja je i Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica (u nastavku: Pravilnik).⁸ Ovim Pravilnikom, između ostalog, bliže su uređene kategorije osuđenika (A1 - A2 / B1 - B2 / V1 - V2), tretmanska grupa i način raspoređivanja osuđenika u otvoreno, poluotvoreno ili zatvoreno odeljenje. Pravilnik je važan iz razloga što je njim bliže uređen način i obim dodeljivanja posebnih prava i pogodnosti, te je u tom smislu, upravnik zavoda vezan ovim pravilima.

Otvoreno odeljenje - U otvoreno odeljenje razvrstava se osuđeni sa očuvanim kapacitetima za promenu i niskim stepenom rizika, pri čemu mu se određuje kategorija (grupa) A1 ili A2, ukoliko to lice po osobinama ličnosti, vrsti i težini učinjenog krivičnog dela, ranijem načinu života i utvrđenom programu postupanja *ima očuvane kapacitete, nizak stepen rizika i od koga se očekuje uspešna reintegracija u društvenu sredinu*. Osuđenici razvrstani u neku od ove dve kategorije, mogu koristiti sva proširena prava i pogodnosti iz čl. 129 st. 1 i 2 ZIKS. Jedina razlika između ove dve grupe, ogleda se u dužini trajanja odsustva tokom posete porodici i srodnicima o vikendu i praznicima, kao i dužini korišćenja godišnjeg odmora izvan zavoda.

Poluotvoreno odeljenje - U poluotvoreno odeljenje razvrstava se osuđeni koji ima delimično očuvane kapacitete za promenu i srednji stepen rizika, pri čemu mu se određuje kategorija (grupa) B1 ili B2, ukoliko to lice na osnovu osobina ličnosti, vrste i težine učinjenog krivičnog dela, ranijeg načina života i utvrđenog programa postupanja, *ima delimično očuvane kapacitete i srednji stepen rizika*. Slično kao i osuđena lica koja se nalaze u otvorenom odeljenju, i oni koji su raspoređeni u poluotvoreno odeljenje, mogu koristiti sva proširena prava i pogodnosti iz čl. 129 st. 1 i 2 ZIKS, s tim što su ona užeg obima, u smislu mogućnosti dobijanja svake konkretne (pojedinačne) pogodnosti u toku jednog meseca / godine, odnosno vremenskog trajanja odsustva iz zavoda.

⁸ Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, *Sl. glasnik RS*, br. 66/2015.

Zatvoreno odeljenje - U zatvoreno odeljenje razvrstava se osuđeni od koga se očekuje otežana adaptacija na zavodske uslove, koji predstavlja opasnost za osuđene ili zaposlene, koji ima bitno umanjene kapacitete za promenu i visok stepen rizika. U zatvoreno odeljenje može biti razvrstan i osuđeni sa niskim ili srednjim stepenom rizika, ako se protiv njega vodi krivični postupak za krivično delo za koje je zaprećena kazna zatvora u trajanju od tri godine ili preko tri godine, ako mu je izrečena nova pravnosnažna kazna zatvora u trajanju od tri godine ili preko tri godine, ako izdržava kaznu zatvora u trajanju od pet ili više godina ili ako je na izvršenje kazne priveden po poternici ili sproveden iz pritvora. Ovoj vrsti osuđenika, određuje se grupa V1 ili V2, odnosno ona grupa koju karakteriše nemogućnost korišćenja pogodnosti izvan zavoda, budući da takvi osuđenici na osnovu osobina ličnosti, vrste i težine učinjenog krivičnog dela, ranijeg načina života i utvrđenog programa postupanja, imaju otežanu adaptaciju na zavodske uslove, a predstavljaju opasnost za osuđene ili zaposlene, imaju bitno umanjene kapacitete za promenu i visok stepen rizika. Drugim rečima, ova kategorija osuđenika može koristiti samo pogodnosti iz čl. 129 st. ZIKS (izuzev one iz tačke 6 - prošireno pravo na prijem poseta izvan zavoda).

U kontekstu odredbe čl. 46 KZ, odnosno uslova koje osuđeni mora ispuniti da bi bio uslovno otpušten, nesporno je da za osuđenike raspoređene u otvoreno odeljenje ne bi trebalo da postoje bilo kakve prepreke za primenu navedenog instituta u praksi. Isto tako, smatramo da osuđenom sa visokim stepenom rizika, odnosno koji je razvrstan u zatvoreno odeljenje, u najvećem broju slučajeva ne bi trebalo dozvoliti uslovni otpust. Najspornija su ona lica koja su srednjeg stepena rizika (poluotvoreno odeljenje) budući da ne bi olako trebalo odbaciti mogućnost uslovnog otpuštanja, naročito imajući u vidu da su upitnici za procenu rizika formirani tako da je pojedine skorove vrlo teško popraviti (nekada i nemoguće) bez obzira na činjenicu da konkretno lice dobro vlada, nije disciplinski kažnjavano, uredno ispunjava radne obaveze i nezloupotrebljava dodeljena prava i pogodnosti. Drugim rečima, srednji stepen rizika ne sme biti okolnost da se molba za uslovni otpust odbije, a pobrojane dodatne okolnosti treba da budu osnov za ocenu opravdanosti primene instituta uslovnog otpusta.

Disciplinsko kažnjavanje - Odredbom čl. 63 st. 3 KZ, propisano je da će se disciplinski kazniti osuđeni koji za vreme izdržavanja kazne zatvora ili maloletničkog zatvora učini krivično delo za koje zakon propisuje novčanu kaznu ili kaznu zatvora do jedne godine. Preciziranje ove materije, izvršeno je u glavi VIII ZIKS. Disciplinski prestupi su definisani, u čl. 156 st. 1 ZIKS, kao teže i lakše povrede pravila reda i bezbednosti, kao i povrede drugih pravila ponašanja osuđenog utvrđenih odredbama ZIKS. Ovde treba imati u vidu i odredbe čl. 157 ZIKS (*teži disciplinski prestupi*) i čl. 158 ZIKS (*lakši disciplinski prestupi*) kojima su detaljno opisana ponašanja (aktivna ili pasivna) osuđenog lica, odnosno kojima je izvršena zakonska klasifikacija određenih ponašanja kao lakših ili težih disciplinskih prestupa.

2. TRETMAN USLOVNO OTPUŠTENIH LICA U SRBIJI

2.1. O istraživanju - metodološke napomene

Predmet istraživanja je analiza primene instituta uslovnog otpusta od strane sudova u Republici Srbiji, u periodu od 2011. do 2015. godine, pri čemu su *uzorak* ispitivane populacije činila pravnosnažno osuđena lica muškog pola, koja su u navedenom periodu izdržavala kaznu zatvora u KPZ u Sremskoj Mitrovici, Požarevcu i Nišu, i koja su u tom periodu uslovno otpuštena.

Od ukupno 1.583 uslovno otpuštenih lica na nivou ova tri zavoda, istraživačima su bile dostupne evidencije (dosije) za 1.470 osuđenika (92,9% od ukupnog broja). Broj evidencija osuđenika koji su obuhvaćeni istraživanjem je reprezentativan, što potvrđuje i podatak da istraživanjem obuhvaćeni uzorak čini oko 60% od ukupnog broja uslovno otpuštenih lica u Republici Srbiji u posmatranom vremenskom periodu. Podaci o broju podnetih molbi, odluci suda i sadržini rešenja o uslovnom otpustu, prikupljeni su iz ličnih listova osuđenika, pravnosnažnih rešenja o uslovnom otpustu, te drugih opštih evidencija koje se vode na nivou svakog kazneno-popravnog zavoda.

Osnovni cilj istraživanja, usmeren je ka identifikovanju faktora koji utiču na donošenje odluke suda o uslovnom otpustu osuđenika, pri čemu je posebno analiziran uticaj tretmana na donošenje odluke o uslovnom otpustu - analiza radnog angažovanja, disciplinskog kažnjavanja i korišćenih prava i pogodnosti. Analiza podataka o tretmanu, izvršena je po prethodno pripremljenom upitniku kojim su obuhvaćena pitanja na osnovu kojih su dobijeni podaci o: odeljenju zavoda u kojem se osuđeni nalazio u trenutku prijema u zavod (primarna klasifikacija) i prilikom puštanja na uslovni otpust (otvoreno, poluotvoreno, zatvoreno ili prijemno odeljenje); tretmanskoj grupi u kojoj se nalazio osuđeni na početku izdržavanja kazne i u trenutku puštanja na uslovni otpust - u smislu gore pomenutog Pravilnika; radnom angažovanju u toku izvršenja zatvorske kazne (da li je osuđeni bio radno angažovan i na koji poslovima, ako nije, zbog čega nije radno angažovan); disciplinskom kažnjavanju (da li je osuđeni bio disciplinski kažnjavan, ako jeste - koliko puta); o proširenim pravima i pogodnostima koje je osuđeni koristio u zatvoru.

Obrada prikupljenih podataka sastojala se prvenstveno u skorovanju i unošenju u bazu programa IBM SPSS statistic vers. 19. Deskriptivnom statistikom vršena su poređenja i ukrštanja posmatranih varijabli istraživanja. U obradi podataka korišćene su metode deskriptivne statistike: frekvencije, procenti, aritmetičke sredine, standardne devijacije i druge statističke metode.⁹

⁹ Detaljnije o metodologiji, vid. Vujičić, N., Stevanović, Z., Ilijić, L. (2017) *Primena instituta uslovnog otpusta od strane sudova u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

2.2. Odeljenje i tretman - primarna i naknadna klasifikacija uslovno otpuštenih lica

Primarna klasifikacija - Najveći broj osuđenih lica na početku izdržavanja kazne zatvora bilo je raspoređeno u zatvoreno odeljenje - 961 (65,8%), u poluotvoreno 444 (30,4%), a u otvoreno odeljenje njih 47 (3,3%). Interesantan je podatak da je 8 osuđenih lica (odnosno oko 0,5%) u prijemnom odeljenju bilo i na početku izdržavanja kazne, ali i prilikom uslovnog otpuštanja. Iako procenat od 0,5% nije od statističkog značaja, moramo se zapitati na koji način je sud mogao da oceni ispunjenost uslova iz čl. 46 KZ, kada navedena lica nisu bila ni radno angažovana, niti su koristila pogodnosti iz čl. 129 ZIKS? Drugim rečima, sudovi su u ovim situacijama cenili samo okolnost da je osuđeni izdržao 2/3 kazne zatvora. Sa druge strane, ne bi trebalo ispustiti iz vida i činjenicu da je tu reč o veoma kratkim kaznama zatvora, iz kog razloga tretman (u smislu primarne klasifikacije) prema osuđenom licu nije ni mogao biti započet.

Naknadna klasifikacija - momenat puštanja na uslovni otpust - Napredovanje u tretmanu, vidljivo je već ukoliko se sagleda odeljenje u koje je osuđeni raspoređen u vreme podnošenja molbe za uslovni otpust. Od ukupno uslovno otpuštenih lica, najmanje njih je bilo raspoređeno u zatvoreno odeljenje - 219 (15%)¹⁰ potom u otvoreno - 374 (25,6%) dok ih je najviše bilo razvrstano u poluotvoreno odeljenje - 865 (58/9%). Odnos primarne i naknadne klasifikacije, dat je u Tabeli br. 1. U istoj tabeli, dati su precizniji podaci, koji se u ogledaju u navođenju podataka o pripadnosti osuđenika nekoj od šest Pravilnikom predviđenih tretmanskih grupa.

Tabela 1. Raspoređenost osuđenih lica u okviru odeljenja i tretmanskih grupa u zavodu: odnos primarne klasifikacije i klasifikacije u momentu puštanja na uslovni otpust.

	ODELJENJE U ZAVODU						PRIJEMNO
	OTVORENO		POLUOTVORENO		ZATVORENO		
	A1	A2	B1	B2	V1	V2	
PRIJEM	0,1%	3,2%	1,8%	28,6%	37,8%	28%	0,5%
OTPUST	9,9%	15,7%	32,1%	26,8%	12,7%	2,3%	0,5%

Napredovanje u tretmanu - ovo je jedna od najvažnijih kategorija, kada je reč o usvajanju / odbijanju molbe za uslovni otpust. Napretkom u tretmanu, u smislu

¹⁰ Istraživanjem je obuhvaćeno i 111 lica koja nisu državljani Republike Srbije (108 stranih državljana i 3 apatrida - lica bez državljanstva) a koja su dobila uslovni otpust u periodu od 2011. do 2015. godine. Ovi osuđenici, izdržavali su zatvorsku kaznu u kazneno-popravnim zavodu u Sremskoj Mitrovici, u zatvorenom odeljenju (i prilikom primarne klasifikacije i u trenutku uslovnog otpuštanja). U skladu sa pravilima koja se primenjuju na nivou zavoda, ova lica nisu ni mogla biti raspoređena u poluotvoreno ili otvoreno odeljenje (opravdanje: otežana adaptacija na zavodske uslove, usled jezičke barijere, radna neangažovanost usled nedostatka radnih mesta itd.). Dakle, u pogledu 111 lica (50,7% od ukupnog broja lica koja su raspoređena u zatvoreno odeljenje u trenutku uslovnog otpuštanja) nisu postojale objektivne mogućnosti za raspoređenost u neko drugo odeljenje, izuzev zatvorenog. Shodno navedenom, u širem smislu se može smatrati da je samo 7,5% uslovno otpuštenih lica iz zatvorenog odeljenja, imalo mogućnost napredovanja. Vid. Vujičić, N., Stevanović, Z., Ilijić, L. (2017: 35-36).

ovog istraživanja, smatran je svaki prelazak iz grupe sa manjim u onu grupu koja pruža veći stepen prava i pogodnosti. Drugim rečima, napredak u tretmanu, ne znači nužno prelazak iz npr. poluotvorenog u otvoreno odeljenje, već je dovoljno da je osuđeno lice primarno bilo klasifikovano u B2 tretmansku grupu, a da je naknadno reklasifikovano u B1 grupu, koja pruža nešto viši obim prava i pogodnosti. Na isti način, samo u suprotnom pravcu, sagledano je i nazadovanje u tretmanu, pri čemu kategorija "nema napretka u tretmanu" znači da je određeno lice i u trenutku primarne klasifikacije i u momentu uslovnog otpusta bilo raspoređeno u istu tretmansku grupu. U ovom pogledu, istraživanje je pokazalo da je 81,2% uslovno otpuštenih lica napredovalo u tretmanu, bez napretka je njih 18,3%, dok je 0,5% nazadovalo u tretmanu. Nema sumnje da je napredak u tretmanu dobar razlog (preciznije, jedan od najbitnih uslova) za usvajanje molbe, budući da ono, po prirodi stvari, u sebi obuhvata činjenicu da osuđeno lice uredno izvršava radne obaveze, nezloupotrebljava dodeljene pogodnosti, dobro vlada, odnosno da nije disciplinski kažnjavano. Primenom tumačenja *argumentum a contrario*, dolazi se do opravdanog zaključka da neko ko nije napredovao u tretmanu (*ili još gore, neko ko je nazadovao u tretmanu*) ne bi trebalo da bude uslovno otpušten. Nameće se logično pitanje - Zašto bismo uslovno otpustili nekoga ko ne poštuje pravila ponašanja unutar kazneno-popravnog zavoda, odnosno, da li je sud u takvoj situaciji pravilno procenio da se osuđeni "u toku izdržavanja kazne tako popravio da se može sa osnovom očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a naročito da do isteka vremena za koje je izrečena kazna ne učini novo krivično delo"? (čl. 46 KZ). Čini se da nije!

Kakav je uticaj tretmana i odeljenja na dužinu uslovnog otpustu? - Ukrštanjem varijabli dužina uslovljene kazne i tretmanske grupe u kojoj se osuđeni nalazi u momentu podnošenja molbe za uslovni otpust, uočene su statistički značajne razlike u pogledu dužine uslovljene kazne. U otvorenom odeljenju (grupe A1 / A2) prosečna dužina uslovljene kazne iznosi 163 dana, u poluotvorenom (grupa B1 / B2) 146 dana, u zatvorenom (V1 / V2) 96 dana, dok je u prijemnom odeljenju prosečna dužina uslova oko 40 dana. Drugim rečima, što je osuđeno lice raspoređeno u bolju tretmansku grupu i uslovljena kazna je duža.

2.3. Proširena prava i pogodnosti uslovno otpuštenih lica

Korišćenje proširenih prava i pogodnosti iz čl. 129 ZIKS, pored toga što predstavlja dobar indikator za puštanje na uslovni otpust, može se reći da u nekom širem kontekstu ono na neki način predstavlja i adaptaciju osuđenog lica na život izvan zavoda, naročito ako se ima u vidu korišćenje pogodnosti iz čl. 129 st. 2 tač. 2 i 4 ZIKS, odnosno poseta porodici i srodnicima o vikendu i praznicima i korišćenje godišnjeg odmora izvan zavoda. Pogodnosti iz čl. 129 st. 2 ZIKS, po pravilu koriste samo zatvorenici koji se nalaze u otvorenom ili poluotvorenom odeljenju, na način i u obimu kako je to objašnjeno ranije (vid. Poglavlje 1). Međutim, iako je ukupno 1.239 lica (*od ukupno obrađenih 1.470 dosijea osuđenih lica*) u momentu uslovnog otpuštanja bilo raspoređeno u otvoreno ili poluotvoreno odeljenje, nisu svi koristili navedene pogodnosti. U odnosu na pomenutu brojku, slobodan izlazak u grad,

uredno je koristilo 612 osuđenih lica (49,3%); posetu porodici i srođnicima o vikendu i praznicima je koristilo njih 1.074 (86,6%), nagradno odsustvo iz zavoda 252 (20,3%) dok je ukupno 442 lica koristilo godišnji odmor izvan zavoda (35,6%). Pogodnost iz čl. 129 st. 1 tač. 6 - prijem poseta izvan zavoda, kao najširu pogodnost iz pomenutog stava, koristilo je 1.140 uslovno otpuštenih lica (92%).

Za razliku od ovih pet pobrojanih pogodnosti, koje su svi zavodi ujednačeno unosili u izveštaje, situacija nije takva sa pogodnostima iz čl. 129 st. 1 tač. 1, 2, 3, 4, 5 i 7 ZIKS. Tokom prikupljanja podataka, primećeno je da pojedini zavodi u svojim izveštajima ne navode sve pogodnosti koje je osuđeni koristio u toku izdržavanja kazne zatvora, odnosno navode samo one pogodnosti koje su, odlukom upravnika, poslednje dodeljene osuđenom. Sigurno je da su takva lica koristila pogodnosti manjeg obima, međutim, iz izveštaja koji su dostavljani sudu, nije vidljivo koje su sve pogodnosti iz čl. 129 st. 1 ZIKS koristila. Iz tog razloga, ovde će biti navedeni podaci koji su bilo dostupni istraživačkom timu: (1) prošireno pravo na prijem paketa - 695; (2) prošireno pravo na broj poseta - 643; (3) prošireno pravo na krug lica koja mogu posetiti osuđenog (dalji srođnici, prijatelji i drugi) - 581; (4) prošireno pravo na prijem poseta bez nadzora u prostorijama za posete - 305; (5) prošireno pravo na prijem poseta u posebnim prostorijama - 224; (7) prošireno pravo na pogodniji smeštaj - 437.

2.4. Radno angažovanje uslovno otpuštenih lica

Radna angažovanost je jedan od najbitnijih elemenata, kako pri oceni napretka u tretmanu, te time i dodeljivanja napred pomenutih proširenih prava i pogodnosti, tako i u oceni suda da li će konkretno lice biti uslovno otpušteno. U populaciji uslovno otpuštenih lica, 86,7% je bilo radno angažovano, a 13,3% ne. Važno je imati u vidu da 7,5% osuđenih lica (stranih državljana) usled jezičke barijere, ali i nedostatka radnih mesta, nisu imala mogućnost da budu radno angažovana, te bi se u tom smislu moglo smatrati da svega 5,8% uslovno otpuštenih lica nije bilo radno angažovano. Najčešći razlozi radne neangažovanosti su nedostatak radnih mesta - 39% i nesposobnost za rad - 36%. Pored ova dva razloga, tu su i drugi opravdani razlozi, poput starosti, raspoređenosti osuđenog lica u prijemno odeljenje itd.

U pogledu radnog angažovanja, treba pomenuti da je ono usko povezano sa dodeljivanjem pogodnosti iz čl. 129 st. 2 tač. 3 ZIKS - nagradno odsustvo iz zavoda, koje su osuđena lica najčešće dobijala u toku radnog angažovanja za vreme vanredne odbrane zemlje od poplava tokom maja meseca 2014. godine. U izveštajima kazneno-popravnih zavoda, posebno je naglašavan i pozitivno cenjen ovakav tip radnog - volonterskog zalaganja.

Sa druge strane, važno je naglasiti da je deo uslovno otpuštenih lica prolazio i posebne obuke, u okviru kojih je postojala i praktična nastava, koja se ogledala u vidu radnog angažovanja na radnim mestima koja su povezana sa deficitarnim zanimanjima na tržištu rada u Republici Srbiji. Reč je o projektu "Podrška stručnom obrazovanju i obuci u zatvorskim ustanovama u Srbiji", odnosno o sledećim deficitarnim zanimanjima: pekarstvo, štampanje sito štampom, zavarivanje,

stolarstvo i povrtarstvo (Knežić, 2016: 290). Od ukupnog broja uslovno otpuštenih lica, njih 40 (2,7%) prošlo je ovaj vid obuke, što je posebno uzeto u obzir prilikom ocene suda o opravdanosti primene instituta uslovnog otpusta.

Ukrštanjem varijabli "dužina uslovljene kazne" i "radna angažovanost", uočene su statistički značajne razlike u pogledu dužine uslova, budući da je prosečna dužina ranijeg otpusta duža za 42 dana kod osuđenih lica koja su bila radno angažovana u toku izdržavanja zatvorske kazne, u odnosu na ona koja nisu.

2.5. Disciplinsko kažnjavanje uslovno otpuštenih lica

Istraživanjem obuhvaćeni period je od 2011. do 2015. godine, što znači da u pogledu instituta uslovnog otpusta nije pravičnija razlika između lakših i težih disciplinskih prestupa, budući da je zakonsko preciziranje da mora biti reč o težim disciplinskim prestupima, izvršeno tek poslednjim novelama KZ, što je u ranijoj praksi značilo da npr. neko je učinio tri lakša disciplinska prestupa nije mogao biti uslovno otpušten; suprotno tome, neko ko je dva puta disciplinski kažnjen za teže disciplinske presteupe, mogao je dobiti uslovni otpust. Kvalitativno, a ne samo kvantitativno razlikovanje, trebalo bi u narednom periodu da doprinese široj primeni uslovnog otpusta u praksi.

U posmatranoj populaciji uslovno otpuštenih lica, bez disciplinskih prestupa je bilo 91,7% lica. Od preostalih 8,3% uslovno otpuštenih lica, 91 osuđeno lice je jednom disciplinski kažnjeno, a dva puta 27 lica. Sam institut uslovnog otpusta, u pogledu kriterijuma disciplinskog kažnjavanja, u dva slučaja je primenjen protivno odredbama čl. 46 KZ, budući da su oba lica više od dva puta disciplinski kažnjavana. Ovde je važno napomenuti da nije došlo do brisanja disciplinskih mera iz evidencije u smislu odredbe čl. 175 st. 2 ZIKS, kojom je propisano da se disciplinska mera briše "ako osuđenom ne bude izrečena nova disciplinska mera u roku od godinu dana od dana izrečene disciplinske mere za lakše presteupe, a u roku od tri godine od dana izrečene disciplinske mere za teže disciplinske presteupe".

Kada je reč o ukrštanju varijabli "disciplinsko kažnjavanje" i "dužina uslovljene kazne", nisu uočene statistički značajne razlike u pogledu uticaja disciplinskog (ne)kažnjavanja na dužinu uslovnog otpusta, što znači da sudovi u ovom pogledu nisu pravili značajniju razliku između disciplinski kažnjavanih podnosilaca molbe i onih koji to nisu. Može se reći da je takva praksa u skladu sa standardom koji je postavljen u odredbi čl. 46 KZ.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Da bi se institut uslovnog otpusta shvatio na pravi način, nije dovoljno sagledati samo odredbe materijalnog i proseknog krivičnog zakonodavstva. Šta više, to je poslednja faza, koju nije moguće primeniti bez pažljivog sagledavanja činjenica koje su važne za ocenu ispunjenosti uslova za njegovu primenu. Te činjenice - okolnosti, pre svega su vezane za izvršenje kazne zatvora, odnosno za ocenu celokupnog rada sa osuđenim licem. Na prvi pogled, moglo bi se reći da je dovoljno pročitati izveštaj

kazneno-popravne ustanove u kojoj osuđeni izdržava kaznu zatvora i na njemu bazirati odluku. Međutim, praksa je pokazala da sudovi i tužioci često ne razumeju ono što je navedeno u izveštaju, te se tako dešavalo da uslovni otpust bude dopušten samo onim licima koja su raspoređena u otvoreno odeljenje. Tačnije, nije se na jedan viši, kvalitativan način, sagledao celokupan tretman koji je primenjen prema osuđenom licu, iako to odredba čl. 46 KZ od suda zahteva.

Ukoliko u konkretnom slučaju nije došlo do bilo kakvog napredovanja u tretmanu (ili je došlo do nazadovanja) smatramo da ne bi trebalo dozvoliti uslovno otpuštanje lica. Istraživanje je pokazalo da je čak 18,3% uslovno otpuštenih lica bilo bez bilo kakvog napretka u tretmanu (0,5% je nazadovalo) u kom slučaju se može postaviti pitanje opravdanosti primene ovog instituta u praksi. Naravno, uslovno otpuštanje ovakvih lica, ne mora nužno značiti da će ona zasigurno izvršiti neko novo krivično delo. Međutim, u praksi treba biti dosledan i primenu uslovnog otpusta dozvoliti samo kada postoje izgledi da se konkretno lice tako popravilo "da se može sa osnovom očekivati da će se na slobodi dobro vladati, a naročito da do isteka vremena za koje je izrečena kazna neće učiniti novo krivično delo". U vezi sa napretkom u tretmanu, neophodno je vrlo jasno naznačiti i uzeti u obzir činjenicu da postoji mogućnost napredovanja / nazadovanja i unutar samih odeljenja u kojima su lica na izdržavanju kazne zatvora raspoređena. Stoga, napredak u tretmanu je i prelazak iz grupe B2 u grupu B1, što samo po sebi može biti dovoljan indikator u pogledu opravdanosti osuđenikove molbe. Ovo posebno iz razloga što najveći broj osuđenih lica se upravo nalazi u poluotvorenom odeljenju. Ukoliko bi se uslovni otpust dozvoljavao samo licima koja su raspoređena u otvoreno odeljenje, imali bismo znatno lošiju situaciju u praksi, kada je reč o njegovoj primeni.

Napredak u tretmanu teško je zamisliv bez radnog angažovanja i korišćenja proširenih prava i pogodnosti, iz kog razloga je neophodno u izveštajima decidno navesti na kojim poslovima je osuđeni bio radno angažovan, a ukoliko nije - iz kojih razloga (opravdanih ili neopravdanih). Ista situacija je i sa pravima i pogodnostima koje je osuđeni koristio. Kada je reč o disciplinskom kažnjavanju, u kontekstu poslednjih izmena KZ, smatramo da je u izveštajima neophodno navesti da li je reč o lakšim ili težim disciplinskim prestupima, odnosno navesti njihov broj.

Na kraju, kada sagledamo sve što je izneto, a naročito zakonsku regulativu, prikazano istraživanje i do sad izneta mnogobrojna razmišljanja na ovu temu u domaćoj naučnoj i stručnoj javnosti, čini se da praksa u Republici Srbiji poznaje samo fakultativni uslovni otpust. Drugim rečima, iako postoji izvestan napredak u primeni uslovnog otpusta u praksi, čini se da ideja mandatornog uslovnog otpusta nije u potpunosti zaživela u praksi.

LITERATURA

- (1) Ćirić, J. (2016) Praštati i kažnjavati. U: Stevanović, I. & Batrićević, A. (ur.) *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 29-39.

- (2) Knežić, B. (2016) Obrazovna (ne)prikladnost vaspitača u KPZ. U: Stevanović, I. & Batrićević, A. (ur.) *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 283-293.
- (3) Ignjatović, Đ. (2016) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- (4) Pavlović, Z. (2016) Posebnosti uslovnog otpusta de lege lata et de lege ferenda. U: Stevanović, I. & Batrićević, A. (ur.) *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 439-450.
- (5) Soković, S. (2016) Uslovni aspekt - penološki aspekti. U: Stevanović, I. & Batrićević, A. (ur.) *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 387-400.
- (6) Soković, S. (2014) Uslovni otpust - sporna pitanja i savremena normativna rešenja, *Crimen*, 1/14, str. 35-49.
- (7) Stevanović, I, Vujičić, N. (2017) Uslovni otpust - norma, praksa i mere unapređenja. U: Bejatović, S. (ur.) *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle) - krivičnopravni aspekti*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, str. 115-128.
- (8) Stevanović, Z. (2016) Uslovni otpust u Srbiji : progresivna ili regresivna rešenja. U: Stevanović, I. & Batrićević, A. (ur.) *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 427-438.
- (9) Stojanović, Z. (2016) *Krivično pravo - opšti deo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- (10) Škulić, M. (2016) Uslovni otpust sa stanovišta krivičnog materijalnog i krivičnog procesnog prava. U: Stevanović, I. & Batrićević, A. (ur.) *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 363-386.
- (11) Vujičić, N. (2017) The conditional release: Implementation in Court Practice and Media Reporting in the Republic of Serbia in the period from 2011 to 2015. U: Stevanović, I. & Pavićević, O. (ur.) *Pravosude i mediji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 281-294.
- (12) Vujičić, N., Stevanović, Z., Ilijić, Lj. (2017) *Primena instituta uslovnog otpusta od strane sudova u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Propisi:

- (13) Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2015 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.
- (14) Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, br. 55/2014.
- (15) Pravilnik o tretmanu, programu postupanja, razvrstavanju i naknadnom razvrstavanju osuđenih lica, *Sl. glasnik RS*, br. 66/2015.

THE EFFECT OF TREATMENT ON THE COURT DECISION ABOUT CONDITIONAL RELEASE

The topic of this paper is analysis of implementation of the institute of conditional release in practice of the courts of the Republic of Serbia in the period from 2011 to 2015, based on the population of persons released on parole from the penal-correctional institutions in Sremska Mitrovica, Požarevac and Niš, with a special emphasis on the treatment of convicted persons. The author believes that knowledge of the treatment of convicted persons is a necessary precondition for the quality implementation of the conditional release institute in practice. When we talking about progression in treatment, the research showed that 81,2% of prisoners had progression in prison treatment, 18,3% is without progress, while 0,5% returned to the treatment group with a lower degree of prison rights. For a positive court decision on conditional release, it is also important: working engagement of the convicted person, use of special rights outside prison by convicts, good behavior, absence of disciplinary punishment (the maximum deviation allowed by the law is at most two disciplinary penalties for serious disciplinary offenses). Although there is some progress in the implementation of conditional release in practice, it seems that the idea of mandatory conditional release has not fully applied in practice. This is something that should be changed in practice.

*KEY WORDS: conditional release / legislation / treatment /
research study / practice*